
hagyomány és korszerűség a hétköznapokban

MAJOR NÁNDOR

Vannak korok és körülmények, amelyek közepette az emberek, mindenekelőtt az értelmiségiek, sürgetőbben és szenvedélyesebben vetik fel a hagyomány és a korszerűség összefüggésének mikéntjét, mint más korokban, holott mind az egyik, mind a másik immanens része mindenkori életünknek, s ezért aktualitásuk semmi körülmények között sem haloványul. Az összefüggés talányai méltán ingerelték évszázadokon át válaszadásra a gondolkodókat, de valljuk be, minél több választ kaptunk, annál kevesebb új gondolatot, miközben ahelyett, hogy a talányok csökkentek volna, leverően elszaporodtak.

Nem hiszünk tehát abban, hogy napjainkban valaki hirtelenében elég átfogó és úgy-ahogy kielégítő választ adhatna témánk talányaira, s minket sem az elhivatottság magasztos érzése vagy az újatmondás reménye bírt szólásra, hanem csak — mentségünkre legyen mondva — a kor és a körülmények, amelyben élünk és cselekszünk, szegezték nekünk kihívóan a témát, s nemcsak nekünk és nálunk, hanem mindenütt a világon a tudatos lények ezreinek.

Úgy tetszik, ez a téma akkor kerül sürgetően előtérbe, amikor valami miatt — akár okkal, akár ok nélkül — kételyek támadnak, hogy elég adekvát választ ad-e a jelen világ, cselekedetekben és elképzelésekben, mindazokra az egymásba torló kérdésekre, amelyeket jelenünk társadalma nap nap után ezerszám feltesz. Mintha épp a hagyomány és korszerűség vizsgálata okosíthatna ki bennünket, mintha mindenekfelett a hozzájuk való viszonyulás menthetne ki bennünket az inadekvát válaszadások ingoványából. Egyfelől az adekvát válaszadás, másfelől a hagyománynak és korszerűségnek mindennapi életünkben és cselekedeteinkben elfoglalt státusa között természetesen van összefüggés. Igyekszünk majd közvetve fényt deríteni erre az összefüggésre. Nyilván azzal kell kezdenünk, hogy ez az összefüggés csak közvetett s nem közvetlen; a kor támasztotta kérdések és a rájuk adott adekvát válaszok összefüggésének legmélyebb régióit nyilván, valahol a termelési és társadalmi viszonyok táján kell keresnünk, s csak megannyi közvetítő közeget át jut-

hatunk el a hagyománynak és korszerűségnek meg az adekvát válaszádnak érintkező tájaihoz.

Megnyugtató ezt tudunk, de nem ingerel bennünket e labirintus bebarangolására. Mint ahogy megnyugtató azt is tudunk, hogy végül is a világegyetem fennálló egyensúlyának köszönhetjük, hogy lábunkat emelgetve egyáltalán járhatunk, vagy ahogy fellelkesíthet bennünket a költői kép, amely szerint, ha egy ember akárhol is felemeli a kezét, megérzi azt a világmindenség minden csillaga, mégis akadnak viszonylag világos pillanataink, amikor e tanulságos távoli összefüggések biztos tudatában, sőt rajtuk elmerengve, kizárólag a gondtalan járókelők szakadatlan egymásba botlásának együgyű talányain akadunk fenn.

Az érdekel tehát bennünket néhány gondolat erejéig, miként játszik közre a hagyomány és korszerűség a mindennapi élet emberi praxisában; a belőle adódó világos összefüggéseket és következtetéseket pedig, akár a legmesszebb menő következtetéseket is, készséges bizalommal az olvasókra bízunk. Közben óvakodunk majd, hogy bele ne essünk a leggyakoribb hibákba. Egyrészt tehát nem fogjuk a hagyományt és korszerűséget a mindennapi élettől elkülönítve, kívül álló ráhatóként kezelni, hanem munkálkodó immanens összevetőként vizsgáljuk, másrészt nem választjuk el egymástól a hagyományt és a korszerűséget, mintha az előbbi afféle mögöttünk ágaskodó időtlen, mozdulatlan, változatlan tömb volna, amely csak nagy ritkán szorul tatarozásra, az utóbbi meg mintha pusztá újdonság formájában pattanna ki váratlan időközökben a jövő homályba vesző és kifürkészhetetlen barlangjából, amelyre, mint valami agyaggalambra, folyton résen állva, akármilyen testhelyzetből kellene vadászni a praxis emberének, hogy végül a mindennapi életben póre zsákmányként és adományként jelenjen meg, harmadrészt sem a hagyományt, sem a korszerűséget nem fogjuk részekre bontani, nem időzünk el tehát a nemzeti, irodalmi, zenei, erkölcsi, családi, foglalkozásbeli, száj- vagy írásos és más hagyományoknál, nem azért, mert kétségbe vonjuk viszonylagos önálló létüket és értelmüket — hiszen ezt senki sem teheti —, hanem azért, mert a mindennapi élet praxisában mindegyikük ugyanazon mechanizmus révén érvényesül.

Ily módon el kívánjuk kerülni a leggyakoribb hibákat, amelyekbe jobbra mindannyian észrevétlenül beleesünk, ahányszor csak a korszerűségről kötetlenül elmélkedünk. Szabály, hogy bár tudjuk: a hagyomány csakis a korszerűség keresztútjában tárgyasulhat világunkban, a korszerűség pedig csakis a hagyomány szűrőjén át törhet utat magának, mégis, ennek az egybefonódó dolognak két oldalából könnyelműen egymásnak mereven szembezegezett pólusokat fabrikálunk, a hagyományt a múlttal, a korszerűséget a jelenrel azonosítjuk, s máris dőren megszözlöttünk múltba nézőkre és csak jelenre esküvőkre, miközben egyikünk is, másikunk is mellőngető kizárólagossággal a jövő nevében beszél. És szabály, hogy még ezen a ponton sem állunk meg: újabb eltolódást erőszakolunk ki. Úgy viselkedünk, mintha a hagyomány és korszerűség elsősorban egy szeparált szellemi világba tartozna, s ehhez igazodva kellene tanulmányoznunk őket, hogy aztán vagy a korszerűséget csőd-tömeggként kezelve, előráncigáljunk valamit, mintha az a múlt szellemi síkon aratott tanulsága volna, s arra kötelezne bennünket, hogy a jelen világ alantas hétköznapi gyakorlatában a hagyomány parancsszavaként halaszthatatlanul realizáljuk, vagy ellenkezőleg, ugyancsak szellemi vívmányként, de ezúttal a hagyományt és múltat meddőként gyalázva,

valami radikálisan újat, sosem látottat kiáltunk ki a korszerűség parancsszavának, amelyet persze szintén varázsformulaként multhatatlanul realizálnunk kell jelenünk csendő, elmaradt gyakorlatában.

Mindannyian, akik beleesünk az imént lefestett hibákba és akik olykor nem csünnk bele, egyetértünk majd abban, hogy a hagyománynak és a korszerűségnek, így, együttesen, egybefonódva, épp a jelen világ mindennapi életének gyakorlatában van döntő szerepe, viszont a szeparált szellemi világban tett kirándulások lázas múltkutatásai és jövőidézései jobbára csak a meditációk szintjén rekednek meg, s alig-alig jutnak el abba a közegbe, amelyben a hagyomány és korszerűség nap nap után egybefonódva valóban reprodukálódik. A mindennapi életnek ugyanis van egy dimenziója, amelyet, jobb kifejezés híján, egy kortárs filozófust parafrázálva, automatikus élettérnek nevezünk: életünk és tevékenységünk ebben az élettérben a percről percre elébünk bukkanó problémákról hozott kényszerű automatikus döntések láncolata, amelyben tehát a bennünk lerakódott, korszerűséget és hagyományt is univerzálisan egybeolvasztó élettapasztalat automatizmusához igazodunk.

Ez az az élettér, amelyben mindennapi cselekedeteink közben, bár tudjuk a szabadesés törvényét, eszünk ágában sincs róla elmélkedve távozni az aláhulló téglá alól, s ez az az élettér, amelyben mindegyikünk egy-egy ismeretlen részecskét rakhat a futószalagon egy dobozba, amely végül gombnyomásra rádióként szólal meg, s persze nincs rá szükségünk, hogy a milliomodik rádiót is éppoly zseniális szellemi erőfeszítés révén találjuk fel, mint az első. Ez az élettér teszi, hogy gondolkodás nélkül felemeljük az embert, aki elesett mellettünk, de eszünk ágába nem jut levágnak a tolvaj kezét, mint ahogy őseink nem is olyan régen magától értetődően méltányosnak találták azt. Ez az az élettér, amelyben alap tények, alapigazságok és alapkövetelmények rögződtek bennünk, úgyhogy még álmunkból ébredve is gondolkodás nélkül tudjuk, a Föld forog a Nap körül, ötször kettő tíz, a támadó ellenséget ki kell verni, mindenkinek fel kell nevelnie a gyerekeit; itt rögződött bennünk a mohácsi vésről vagy a kosovói csatáról szóló terjedelmes könyv pár mondatban összeszűrített tanulsága, amelyet bármikor aktivizálhatunk, s ennek az élettérnek köszönhetjük azt is, hogy tudjuk, mi a dinamó, mi a bánat és mi a fellebbezés, még ha szavakkal netalán képtelenek is vagyunk meghatározni őket. És ugyanerről a világról szól az ismert költői szentencia: abban a mozdulatunkban, amellyel meggyújtunk egy gyufaszálat, benne van az egész emberiségnek a tűzhöz fűződő tapasztalata, a tűz rabul ejtésétől a kovakő titkáig meg a foszfor és a kén gyúlékonyságának tapasztalatáig, s akár tudatában vagyunk ennek, akár nem, gondolunk rá vagy sem, hagyományozódott, rögződött bennünk menthetetlenül.

Ez tehát az a világ, amely életünk során mindannyiunkban a szokásokból, oktatásból, nevelésből, tudásból, tévhitből és előítéletekből, munkából, érintkezésekből, erkölcsi felfogásból, törvényismeretből, mindenféle hagyományból, tájhoz fűződő tapasztalatokból és egyebekből összecementeződve rögződött, legbensőbb énünket formálta, és végül is ezáltal félreérthetetlenül ebben az élettérben folyik a hagyomány és korszerűség egybefonódott, szakadatlan és közvetlen reprodukálása. Ez az a tágas élettér, amelynek léte lehetővé teszi, hogy egyáltalán kialakulhasson olyan emberi élet, amilyen a miénk, ez teszi lehetővé, hogy bánni tudjunk valamivel, még mielőtt kiismernénk mibenlétét, vagy

annak ellenére, hogy hamisan ismertük ki, vagy attól eltekintve, hogy nem tudjuk még, miért bánhatunk így s nem amúgy vele. Ez az az élet-
tér, amelyet sohasem szüntethetünk meg, s ha megszüntethetnénk, vele együtt magától az élettől válnánk meg: az emberi élet pusztulna ki.

Tudjuk, ezek után elég kézenfekvőnek látszik az ellenvetés, hogy a hagyomány és korszerűség fogas kérdését túlságosan egyoldalúan, a lélektani jelenségek szemszögéből vizsgáljuk, az embert meg, felháborító módon, egy ösztönlény szintjére züllesztjük, mintha egész élettevékenysége abból állna, hogy az elme fényes vívmányait szakadatlanul ösztöni szinten vulgarizálja, s nem az a törekvés fűtené, hogy ellenkezőleg, a világ egyetlen értelmes lényé lévén, erről az együgyű szintről folyton az alkotás szférájába emelkedjék, hogy megteremtse a szellem erejére támaszkodó tudatos tevékenység távlatnyitó világát. Az ellenvetés mégsem indokolt. Ne tévesszen meg bennünket az a körülmény, hogy az emberi cselekvésnek, a praxisnak a struktúráját vizsgálva, abban a rétegben, amelyet automatikus élettérnek nevezünk, olyan jelenségekre bukkanunk, amelyeket más összefüggésben már a lélektan is — de az etika, a jogtudomány, a fizika, az élettan, a szociológia és megannyi más tudomány is — számításba vett. Mi magáról a praxisról beszélünk és arról, hogy a hagyomány és korszerűség tekintetében akármilyen emberi tevékenység miként nyilvánul meg és rendeződik el a praxisnak a struktúrájában, miközben nem dicsőíteni szándékozunk az automatikus életteret, hanem szerepének fontosságát kívánjuk nyomtatékosan és józanítóan kiemelni.

Itt az ideje azonban, hogy rámutassunk: mivel elkerülhetetlen, hogy még a legárnyalatosabban elsajátított tudásunk is, szakadatlan felfrissítés híján, hosszabb-rövidebb időn belül súlyos leegyszerűsítésekkel rakódjék le automatikus életterünkben, s legközelebbi aktivizálásáig az újabb élettapasztalatok és ugyancsak leegyszerűsödött tudásfoszlányok hatására még ez is folyton módosul és eltorzul, egyrészt nyilvánvaló, hogy automatikus életterünk roppant dinamikus és nap nap után részben retroaktíve is újraszerveződik, másrészt látni való, hogy tévhittől, előítélettől, ideológiai eltorzulásoktól, a „hamis tudat” ferdeségeitől terhes, hadmadrészt éppen ezért nyilvánvaló, hogy soha egyetlen tudást, megbizonyosodást, tapasztalatot és meggyőződést sem vehetünk véglegesen birtokunkba, és éppen ezért kell minden kérdéssel kapcsolatban, amely mindennapjainkban felbukkanhat előttünk, egy életen át újra és újra tudatos szellemi vizsgálódással felfrissíteni és közben újraértékelni mindazt, ami az illető kérdéstről automatikus életterünkben lerakódott bennünk.

Ennek a felfrissítésnek és újraértékelésnek persze megint az lesz a sorsa, hogy leegyszerűsödve ugyancsak automatikus életterünkbe kerül, de bármely elébünk bukkanó kérdéstről csak akkor hozhatunk tudatoságunk magas szintjén döntést, amikor még ez a leegyszerűsödés nem ment végbe bennünk. Hiszen képtelenek vagyunk minden kérdést a szellemi izzás magas szintjén szakadatlanul ébren tartani tudatunkban. Ezen múlik, hogy mindennapjainkban az elébünk tornyosuló kérdésekre adunk-e, s ha igen, melyekre adunk csupán ösztönös és automatikus, vagy ellenkezőleg, tudatos és szerteágazó választ. Aki pedig rest erre a szakadatlan szellemi erőfeszítésre, mulhatatlanul elparlagiasodik, hiszen minden kérdésre, amelybe belebotlik, a pusztá reagálás szintjén ad vá-

laszt, vagyis életét és cselekvését méltatlanul az automatikus élettérbe zsugorítja.

A szépirodalom már rég felismerte annak a közegnek sajátos, hagyományt és korszerűséget egybeötöző és reprodukáló szerepét, amelyet a „törvényszerű” élettérnek nevezünk: megannyi regény szól arról a tragikomikus bonyodalomról, amelybe feltámadott történelmi személyiségek keverednek kései korokban, mert a legegyszerűbb dolgokban sem képesek szót érteni leszármazottaikkal — s célzatosság tekintetében ezek a regények vagy az utókort vagy a történelmi személyiséget marasztalják el. Nyilvánvaló, hogy minden egyes korban, a legkülönbözőbb emberi közösségekben külön-külön, a legkisebbektől egész a legnagyobbig, az emberiségig, párhuzamosan létezik az automatikus élettér használatos standardja — mindegyikük különböző szintű határok közé van szorítva —, amelyekbe az emberek közül ki-ki a saját automatikus élettérének tágassága szerint illeszkedik be, és dönt szakadatlanul más emberekkel érintkezve a mindennapi élet dolgai felől. Közben voltaképpen roppant kevés dologba botlik az ember, amelyekről kizárólag önmaga dönthet, s döntése csakis önmagára fog kihatni; az ember, automatikus élettére tágasságával egyetemben, csak nagy ritkán elegendő önmagának. Mindenestre azonban, az ember egyéni automatikus élettérének tágasságától függ, hogy miként vehet részt egyáltalán mindazon közösségek használatos automatikus élettérének szakadatlan cselekvéssorozatában, amelyekbe óráról órára, váltakozva, belép, távozik belőlük, távol marad tőlük: a családban, a munkahelyen, a településen, az egyesületekben és egyebütt, sőt a nemzet, az emberiség keretében.

Aki persze nem ismeri valamelyik közösség használatos automatikus élettérének kereteit, az nem képes szót érteni az illető élettérben cselekvő emberekkel. Gyakran egyazon koron belül is így van, ha az ember az egyik szűkebb közösségből a másikba toppan, még ha az embernek jóval tágabb és magasabb szintű is az egyéni automatikus élettére attól az élettértől, amelyik az egyik vagy másik szűkebb közösségben éppen használatos: a világirodalom tele van például falura került ragyogó tudósokról szóló komédiákkal, akik itt az ügyefogyottak szintjére csúsznak. Természetesen megtörténik ez az emberrel legsajátabb közösségén belül is, midőn például bonyolultabb jogi, gazdasági, művelődési vagy egészségvédelmi ügyekbe keveredik, s világosan kiütköznek az egyedenkénti automatikus élettér tágasságának munkamegosztása következtében beállt deformációi: ragyogó mérnökök kitűnő technológiai megoldásaikkal ezeknek adnak nagyobb kenyeret, miközben a legegyszerűbb erkölcsi kérdésekben bomlott értékrendű reagálásszinten helyélhetnek, lelkiismeretes orvosok ezrek életét hosszabbíthatják meg nap nap után, holott egyszerű szociális kérdésekben saját kamaszkoruk zavaros reagálásszintjén rekedhetnek meg: mindannyian az emberiség jötevői és hátramosztói is lehetünk. Ha reagálásszintünk kívül reked az illető közösség fenti kérdésekben szabott automatikus élettérének tágasságán, önmagunkat rekesztettük ki — mint akik nem találnak megértésre — a döntésben s nemegyszer a cselekvésben való participálásból: amit a közösség elvet, azt szankcióval is sújtja. Mivel azonban minden automatikus élettér roppant dinamikus, váratlan események hatására később a közösség mégis elfogadhatja, sőt érvényesítheti is ugyanezeket az éretlen reagálásainkat — vagy ellenkezőleg, a standardon ugyancsak kívül rekedt túl fejlett reagálásainkat —, egyúttal a

kívánatos irányba, lefelé vagy fölfelé tágítva használatos automatikus életterét, a szankciókat is újra elrendezve: ezek azok az emberek, akik utólag elégtételt kaptak.

Tehát az egyéni automatikus életter tágassága legfeljebb csak kedvező feltételt ad, de korántsem biztosít feltétlenül azzal arányos participálást a közösségek döntéseiben; az együgyűek nyilván kívül rekednek sok mindenben, a sokoldalúak esélyei kedvezőbbek, bár nyilvánvaló, hogy megannyi reagálás keresztezi és paralizálja egymást, nemegyszer a közösségek által szankcionált normák szerint is, úgyhogy az automatikus reagálások egymásra hatásának bonyolult szövevényében — amelynek még csak alapvonalait sem kíséreljük meg felvázolni —, a voluntarizmus és megannyi irracionálisnak tűnő, esetleges tényező közrehatásával, egyik-másik kérdésben gyakran a közösség maradibb reagálásai kerekednek felül. Az ember és megannyi részközössége óráról órára nemcsak alkotóan, hanem destruktívan is formálja életét. Gyáracsarnokokban, iskolákban, orvosi rendelőkben, képviselőházakban, alkármerre fordulunk is, folyton tapasztalhatjuk, hogy az emberek nem mindig forgatják a rendelkezésükre álló leghatásosabb eszközöket. Közhely már: nem a zenik irányítják a világot.

Túlságosan egyszerű volna azonban, ha az automatikus életter csupán az egyénben meg a számos, de bár konstituálódott közösségekben jutna kifejezésre. Szerepének súlyát felfedezhetjük az életmegnyilvánulások legkülönfélébb szervezetlen tájain is. Csak két példát említnék: az egyik a nemzedékekhez, a másik az ideológiákhoz fűződik. A nemzedékek ugyanis az automatikus életterben nyerik el legfőbb összefogó és meghatározó alapjukat: arculatukat és annyiszor emlegetett életérzésüket. Mindaz, ami egy nemzedék nagy jellemformáló élményeként túlzott fontosságot nyerve és fénylő részletességgel rakódott le annak automatikus életterében, a későbbi nemzedékekben csak foszlányokban és másodlagosan ragadt meg ugyanazon a szinten, miközben a későbbi nemzedékek egészen más életkörülmények támasztotta kérdésekből fakadnak nagy jellemformáló élményei, s nyernek túlzott fontosságot automatikus életterében. Annak a kezében, aki már a gyufára született, másként ég a gyufaszál, mint annak a kezében, akinek az ujjai közül egykor kovakó szikrája is pattant. Itt érdemes az elvetett vívmányokról — mint kárba vesztett pozitív hagyományokról — megemlékezni: a neves bölcsező példái arról, hogy minden haladás, értékeivel együtt, értéktelenséget is affirmál, s a haladással járó hanyatlás, értéktelenségeivel együtt értékeket is temet, és nincs módunk különválasztani csak az értékeket az értéktelenségektől, valójában a nemzedékek automatikus életterének különbségeiről is vall. A gyertya sötétebb, de mert láng, meghittebb, a villanykörte világosabb, de mert izzó, ridegebb: ha a világosabbat választom, a fényforrás egyik értékét, a meghittséget nem hagyományozhatom; elmerül hát a múlt homályában. Ebben adva van egy-egy nemzedék életérzésének alapja is: néhány sajátos felismeréssel párosult kollektív élmény eltűzéséből áll. Éppen elég ez az automatikus életter tágasságának meghatározott irányba való kicsúcsosodásához meg ahhoz is, hogy akinek az életterében ugyanezek az élmények más súlyt kapva rakódtak le, kívül rekedjen e tágasságon, vagy idegenül mozogjon benne.

A másik példa az automatikus életter meghatározott alapigazságainak

némi koherenciára törekvő egybeszerveződését veszi célba, aminek következtében ideológiák határolódnak el egymástól, s ez egyúttal olyan embereket hoz egybe, nemegyszer viszonylag elenyésző rokon vonás alapján, akik a legkülönbébb közösségekben forognak, de alapreagálásuk színezete folytán tüstént egymásra találnak. A mindennapok automatikus életterében folyó döntések befolyásolása végett a legkülönbébb ideológiákhoz igazodó emberek mindenütt éles küzdelmet vívnak: az emberekben lerakódó alaptények és alapigazságok befolyásolása a tét, hiszen azok irányítják legegységesebb fokozatokon a megmozduló embereket. Köztudomású, hogy gyakran a legdurvább fegyverek a leghatásosabbak; a demagógia, a látványosság, a szenzáció, egy szólam olykor könnyebben söpri ki az emberekben lerakódott alapigazságokat és tölti meg őket újakkal, mint a megfontolt, magas szellemi szintű érvelés. A tömegekkel való manipuláció — ma már kitűnő irodalma van — az automatikus életterben folyik.

Egy ideológia a társadalom szintjén mindig monopóliumot élvez, s kényszer-szervezetei révén az emberi tevékenységek minden ágazatában szankcionált normákat szab az egyedek és a társadalom összes részközösségeinek automatikus élettere számára, az összes többi részideológiák pedig ugyanazokban a részközösségekben folyton e normák tágitásán és áthágásán munkálkodnak: az egyed automatikus életterének tágasága ebben a keresztútban harmonikázik. Intézményesített tevékenységek programszerűen töltik az emberekbe az élményt és a tudást iskolákban, bíróságokon, egyesületekben, munkahelyen, utcán egyaránt, amelyeknek célja a munka sikeres végeztetése mellett olyan ideológiai színezetű alaptényekkel és alapigazságokkal tölteni meg az egyedek automatikus életterét, amely a monopolizált ideológiát affirmálja. Így folyik az automatikus életterben egy társadalmi rend reprodukálása. Ezzel párhuzamosan az ellenkező ideológiák meg az élet megannyi elmentmondó apró ténye ugyanott és másutt folyton gátolják és korrigálják ezt az affirmációt. Egyrészt az életkörülmények támasztotta kérdések és rögzítette tények, másrészt az intézményesített programok feleletei és azoknak az életkörülményeknek realizált válaszai között támadt úr voltaképpen a megoldások hatékonyságának a fokmérője; ez aztán az egyedek automatikus életterében az alapigazságok és alapmagatartás egyik legfontosabb formálója. Ezért a mindennapi élet minden ideológia állandó és elcsitíthatatlan bírálója.

A mindennapi élet azonban mint kritikus megannyiszor igaztalan és dőre: sikertelenség esetén a realizált megoldás ideológiája veszít az emberek szemében, az összes többi ideológiák pedig nyernek, holott mivel az alternatív megoldások közül mindig csak egyet lehet realizálni, a többi ideológia kínálta megoldás sikeressége vagy még nagyobb sikerelensége sohasem derülhet ki. Siker esetén viszont a realizált megoldás ideológiája nyer az emberek szemében, az összes többi ideológiák pedig veszítenek, holott más döntés esetén kiderülhetett volna, hogy az általuk kínált megoldás esetleg még nagyobb sikert hozott volna. A mindennapi élet mint bíráló, önmagához híven, maga is automatikus. Ezért pedig, mivel a legtöbb realizált megoldás a monopolizált ideológiához igazodik, sikertelenség esetén a monopolizált ideológia oktanul hátrányos, siker esetén pedig oktanul előnyös helyzetbe kerül az összes többi ideológiákkal szemben — ilyen szerepet játszik hát a mindennapi

élet mint szakadatlan bíráló az emberek praxisának automatikus életterében az ideológiák viaskodása terén.

Mi tehát a szellemi szférákba emelkedés tudatos válaszáinak értelme és távlata? A praxis struktúrájában az automatikus élettér nincs áthághatatlan fallal leválasztva és szembeszegezve bennünk azzal, ami az automatikus élettér fölé emelkedik: minden ember folyton készen áll erre a felülemelkedésre. De megannyi akadály gördül elébük: a szellemi képességek egyénenként különböző határai, közöttük olyan kegyetlen meghatározó is, amilyen a biológia; a képtelenség, hogy a naponta százszámra elénk bukkanó kérdések közül egynél-kettőnél többre fussa az időnkől magas szintű tudatos feleletre; a körülmény, hogy egy sereg kérdésre tüstént reagálni kell, s nincs idő elmélyülésre; a fizikai képtelenség, hogy az ember, még ha fel is készül elmélyült feleletre, egyszerűen több helyen is megjelenjen, ahol érdekelt a participálásban.

Az ember tehát a hétköznapokban tucatszám lemond olyan döntéshozatalban való részvételtől, amelyben hivatott és érdekelt, s ez a lemondásra való beállítottság is magatartásának egyik meghatározója. Sőt ha az egy-egy döntéshozatalban participáló embercsoportban három-négy ember magas szintű tudattal kínál megoldást, s kivált ha e megoldások — ideológiai színezetük miatt is — jelentősen különböznek egymástól, sajátos helyzet adódik: egyrészt akik akármilyen okból képtelenek követni, mérlegelni és megítélni a fejlett tudatos munkával felkínált megoldásokat — az állítások egy része mindig ellenőrizhetetlen is —, s ezért nem győzhetnek meg, értelmi elhatározás helyett az akaratra támaszkodnak, vagyis mindenképpen a lemondás keserű százjével, ismét automatikus életterük ismérveihez térnek meg, másrészt ugyanakkor a szellemi erőfeszítés hordozóinak jó része mulhatatlanul a meg nem értés és hiábavalóság terhével tetézi a lemondás keserű százjét: hiszen a mindennapok mindig csak egy megoldást kérnek.

Ugyanerre indít az elhivatott döntéshozatalról való lemondás intézményesített formája: akár a munkamegosztás, akár a társadalom korában tartása végett percről percre kiválasztott emberek döntenek helyettünk sorsunkról a gyárakban, irodákban és mindenütt kerek e világon, s még súlyosabb, amikor felhatalmazásunkat és jóváhagyásunkat sem élvezik, holott nemegyszer éppenséggel az életünkre törnek. A bizalom és bizalmatlanság tehát, ez a politikából ismeretes fogalom, a mindennapi élet mindennemű cselekvésének velejárója, a lemondás pedig az együttélés, cselekvőképesség feltételeinek egyike. Ennyi akadály után mi sarkallja hát mégis az embereket szellemi erőfeszítésre?

Legfőképpen az, hogy olyan kérdésekkel is szembekerülnek mindennapjainkban, amelyekre csak elmélyült tudatmunkával juthatnak válaszhoz, és e válaszok hatékonysága gyakran félreérthetetlenül is bizonyítható mindenki előtt, olykor pedig nem is kérnek mindennapi jóváhagyást. A kvalifikált döntésszükségletek régiója ez. Ha ilyenkor a válasz elmarad, a dolgok logikája teljességgel be az embereken. Végére is a szellemi vizsgálódással elért magas szintű tudatos megoldásokat cselekedetté transzponálhatjuk, programozva műveletekre bonthatjuk, és realizálva nyújthatjuk át őket a használhatóság szintjén az automatikus élettérbe: gombnyomásra gyullad meg a villany, amely bonyolult észmunkával teremtett erőművekben születik. Persze vannak a szellemi munka vívmányai között, amelyek csak távoli közvetítő közegek révén

kerülnek kapcsolatba az automatikus élettel, sőt olyanok is, amelyek elsősorban a szellem reprodukálására szolgálnak, vagy a szellem játéknak bizonyulnak: a praxis struktúráján belül mindez a munka meghaladja az automatikus életér dimenzióját.

A praxisnak ebből a dimenziójából kerülnek tehát át az automatikus életérbe azok a szellemi eredetű innovációk, amelyek az átkerülés folyamatában korszerűséggé érnek, s abban a pillanatban, mihelyt az automatikus életérben rögződnek, hagyománnyá válnak. Egyebek mellett ez szakadatlan folyamat apró változásainak halmozódása eredményezi azt a különbséget, amely a nemzedékeket is elválasztja. Ez a hagyományozás rendes útja az automatikus életérben; itt a hagyományteremtés a jelenben folyik. A praxisnak ugyanazon dimenziója, amelyben a szellem, a magas szintű tudatmunka szülte innovációk dinamizmusa uralkodik, egyúttal a használatos és használaton kívüli vívmányok tárháza; ez az a hagyományhalmozás, amelyhez okulással, kiindulópontot keresve, bármikor meg lehet térni, amely tehát ezért időtlennek és mozdulatlanak tűnik — ez téveszti meg az értelmiségiek nagy részét —, holott hol az egyik, hol a másik része aktivizálódik, és egészében folyton új mozzanatokkal töltődik fel, hiszen az innovációk korszerűvé érlelődésének és hagyománnyá válásának útja nemcsak az automatikus életér felé vezet, hanem ezen a dimenzióon belül is lejátszódik. Itt derül fény arra, hogy milyen összefüggésben indokolt a viszonylagos önállósággal bíró nemzeti, irodalmi, zenei, erkölcsi, jogi és egyéb hagyományokhoz nyúlni s azok összetevőit megnevezni, rendezni és értékelni.

A szellem dimenziójának és az automatikus életérnek az egybejártatása tehát a mindennapokban végtelenül intenzív; a praxis az egyiket is, másikat is kereteibe zárja. De természetesen emlékeztetnünk kell: a mindennapokban úgy is élhet az ember, hogy az automatikus életér reagálásszintjén reked, sőt a döntésekben való absztinencia állandósodása és a szellemi restség folytán ezt az életérét is egyre inkább zsugoríthatja. Mivel pedig tudjuk már, hogy sietős évszázadunkban legfeljebb arra ér rá az ember, hogy a mindennapok ezernyi kérdése közül csak egyre-egyre adjon magas szintű tudatos választ, s ezért a leegyszerűsített igazságokhoz igazodó reagálás elkerülhetetlenül tömeges jelenség, megértjük, hogy a társadalom és annak legkülönfélébb erői mélysegesen érdekeltek abban, hogy az alapigazságok reagálásszintjén minél több emberben az ő ideológiájuknak a színei rögződjenek. Ezért az ideológiai küzdelmek, az általánosan elterjedt hiedelemmel ellentétben, legalább olyan intenzíven, de sokkal élesebben folynak a mindennapok automatikus életérében, mint az emelkedett tudatosság szintjén.

Mindezért kétségtelennek látszik, hogy minden emberi közösség, így a mi közösségünk legmegbecsültebb eszményeinek és értékeinek, például a demokráciának és öngazgatásnak a minősége attól is függ, vajon az emberek a leglényegesebb kérdésekben való döntésükkor is tömegesen megrekednek-e az automatikus életér leegyszerűsödött igazságainak és magatartásának reagálásszintjén, ahol tehát a túlsúlyba jutott akarat, a voluntarizmus ereje ragyog, vagy pedig ellenkezőleg, tömegesen hajlandóak-e szakadatlanul szellemi erőfeszítéseket tenni, hogy döntéskor a szertaágzó tudat erejének nagyobb esélye legyen túlszárnyalni érveivel a puszta akaratot, amely oly kevéssé tud ellenállni a manipulációnak. Persze az ideológiai különbségeket ez sem oldja meg, de így sokkal inkább ellenőrizhetők az érvek és megállapíthatók az ideológiai színezetek.

Mindenekfelett pedig: ha már oly gyakori a döntések pillanatában az automatikus élettér alapigazságaihoz való igazodás, a döntések minőségét nyilván javítja, ha az embereknek ápolt, kultivált, folyton felfrissített, lágas az egyedi automatikus életterük: ez a magyarázata, hogy közösségeinkben oly gyakran bukkanunk egyszerű képességű emberekre, akik automatikus reagálás útján éppúgy rátapintanak a mindennapokban a leghatékonyabb cselekedetekre, mint mások nagy szellemi elmélyüléssel. Az automatikus élettér folytonos kultiválása a szakadatlan szellemi munka eredménye és az arra való törekvéssel függ össze, hogy a változó dinamikus alapigazságok minduntalan minél jobban koherensek legyenek. Az ide-oda lengő gondolkodó nádszál költői képe itt ígéz meg legjobban bennünket; minden esendősége ellenére a szellemi munka az emberi nem sajátossága és szükséglete.

De mi köze van mindennek a hagyományhoz és korszerűséghez? Akármilyen különösen hangzik is, úgy véljük, hogy szakadatlanul erről beszéltünk. A mindennapi élet mechanizmusa a praxis struktúrájában mást sem tesz, mint — egy aspektusként — a korszerűséget és hagyományt dinamikusan reprodukálja. Természetesen nem minden korban egyaránt. Tudjuk már, az idő is lehet híg vagy sűrű, a korok maguk is lehetnek dinamikusak vagy viszonylag megállapodottak. A korábbi évszázadokhoz képest a miénk roppant dinamikus. Jussanak csak eszünkbe azok a korok, amelyekben hosszú évtizedeken át semmi újdonság nem zavarta az emberi praxist, a tapasztalatok tömege nemegyszer évszázadokon át használhatónak bizonyult és apáról fiúra szállt a nagy családokban és összetartó közösségekben, az alapigazságok változtathatatlanok tűntek és így is rögződtek az emberek automatikus életterében. A ritka újdonságok számára bevehetetlen sziklavár volt ez az élettér. Akkoriban a mindennapok automatikus életterében rögződött élő hagyomány viszonylag csakugyan messze visszafutott a múltba.

Visszont csonka évszázadunkban sokkal több találmány született, mint az előző ezer év alatt együttvéve, az életmód sokkal gyökeresebben és tömegesebben változott meg, családban, lakásban, településeken, mint azelőtt évszázadokon át, a forgalom, közlekedés, hírverés egykor elérhetetlennek vélt világokat hozott párórás közelségbe nagy tömegek számára. És ezeknek az újdonságoknak roppant tömkelegét mindössze két-három nemzedéknek kellett befogadnia, megemésztenie és rögzítenie automatikus életterében. Milyen sors várhatott így a hagyományra, s mi történhetett a korszerűséggel? Nálunk még az iméntinél is sajátosabb a helyzet: évszázadunk nagy átalakulásának időszakta túlnyomórészt az utóbbi három évtizedre zsugorodott.

Automatikus életterünk ez idő alatt szélesre tárta kapuit az újdonságok ostroma előtt, tíz évvel korábbi tapasztalatok szászámra hasznavehetetlennek bizonyulnak, a bennünk rögződött tények és alapigazságok nemegyszer havonta módosulnak, egyéniségünk ideológiai konzisztenciája pedig mintha hetente kilengésre hajlana. Automatikus életterünk védőberendezései elbizonytalanodtak, túlságosan érzékenyek és fogékonyak lettünk minden új benyomásra és behatásra, igen, nemegyszer válogatás nélkül. Kapkodó reagálásaink közben túlságosan gyakran adósak maradunk a dolgok felismerésével és helyükre tessékelésével, s mintha az egymást követő újdonságokra való automatikus reagálásunk közben nem futná az időnkéből arra, hogy a felbukkanó kérdések legjelentősebbjeire

a szellemi vizsgálódás tudatos szintjén is választ adjunk. Az újdonságok naponta áramlanak belénk, és tüstént hagyományosítjuk őket. Ezért azt, amit a kezdetben mondtunk, így toldhatjuk meg: a mozdulatunkban, amellyel meggyújtunk egy gyufaszálat, benne van ugyan az egész emberiség tűzhöz fűződő tapasztalata, de mibennünk csak e tapasztalatsor utolsó foka rögződik. A többi kiesik belőlünk, és elnyeli a múlt homálya. Legfeljebb kataklizmák után, vívmányaink romjain térünk vissza hozzájuk. A szédületesen egymásra halmozódó újdonságok korában ennek különös értelme van: korunkban a mindennapok automatikus életterében rögződő hagyomány nem nyúlik messze vissza a múltba, hanem a tágabb jelenben fonódik össze a korszerűséggel: nap nap után vele együtt születik. Cselekedeteinkben. Éppen ezért útravalóul mindennapjainkban Nietzschének azt a néhány sorát adjuk, amely írásunk során folyton a fülünkben csengett: *„Cselekedeteink következményei üstökön ragadnak bennünket, nem törődve azzal, hogy közben megjavultunk.”*